

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΑΡΙΑΔΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Τ Ο Μ Ο Σ
ΔΩΔΕΚΑΤΟΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2006

Για μια χούφτα σύμβολα: η περίπτωση της Ρώμης*

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Δ. ΠΑΠΑΓΓΕΛΗΣ

Όπως γνωρίζουν, υποθέτω, όλοι οι θαμώνες του οικουμενικού διαδικτύου εδώ και αρκετές μέρες, είμαι εδώ «για μια χούφτα σύμβολα». Ο τίτλος της ομιλίας δημιουργεί, ίσως, ερωτηματικά για το αν άξιζε τον κόπο να με καλέσει ο Τομέας ή να έρθετε απόψε ως εδώ. Αλλά αυτό θα φανεί, ελπίζω, στο τέλος. Προς το παρόν επείγομαι να διευκρινίσω το αυτονόητο, ότι δηλαδή δεν είμαι εδώ για να ανοίξουμε όλοι μαζί σαμπάνιες για την άνοδο των λατινικών στο ελληνικό πολιτιστικό και εκπαιδευτικό χρηματιστήριο. Αντιθέτως, αυτοί που ξέρουν την αξία των λατινικών και της λατινικής παιδείας στη ντόπια αγορά θα είχαν πολλούς λόγους να με φανταστούν ως προσκεκλημένο ακτιβιστή της νεοσύστατης μη κυβερνητικής οργάνωσης «Σώστε τα Λατινικά» – εγχείρημα που, υπό τις παρούσες συνθήκες, παρουσιάζει πολύ μεγαλύτερες δυσκολίες και έχει πολύ πιο αβέβαιες προοπτικές από την υπόθεση της «Καρέτα-Καρέτα».

Θα αναγνωρίζετε, είμαι βέβαιος, ότι η κρίση στην οποία αναφέρομαι δεν αποτελεί ελληνική αποκλειστικότητα και δεν αφορά μόνο ή κυρίως τα λατινικά. Άλλωστε, ορισμένοι από τους πιο γνωστούς κινδυνολογικούς τίτλους που έκαναν πρόσφατα καριέρα στην ελληνική βιβλιαγορά (όπως το *Ποιος σκότωσε τον Όμηρο;*, για παράδειγμα) μαρτυρούν ακριβώς το αντίθετο. Δεν είναι μόνο τα Λατινικά που, σε επίπεδο εκπαιδευτικής και παιδαγωγικής επιλογής, βρίσκονται διασωληνωμένα και στην εντατική, αλλά η αρχαιογνωσία εν γένει. Και το πρόβλημα, όπως μόλις επεσήμανα, δεν είναι μόνο ελληνικό. Απλώς στην Ελλάδα η σχετική συζήτηση γίνεται, όταν γίνεται, με όρους ελληνοκεντρικής αυταρέσκειας και ερασιτεχνικής απλούστευσης (θανάσιμος

---

* Διάλεξη που έγινε στις 14 Νοεμβρίου 2005 μετά από πρόσκληση του Τομέα Κλασικών Σπουδών του Τμήματος Φιλολογίας. Η δημοσιευμένη μορφή διατηρεί τον τόνο της προφορικής παρουσίας. Ο ομιλητής εκφράζει θερμές ευχαριστίες στα μέλη του Τομέα για τη φιλόξενη υποδοχή, και ειδικά στον Διευθυντή του Τομέα αναπληρωτή καθηγητή Σταύρο Φραγκουλίδη.

συνδυασμός) –και γίνεται συχνά από ανθρώπους που δεν κατανοούν ότι η περισσότερη ή λιγότερη αρχαιογνωσία στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα δεν συνιστά ζήτημα προνομιακής κληρονομιάς ή ηθικής δέσμευσης απέναντι στα υψηλά πεπρωμένα της φυλής αλλά καθολικό (ή εν πάση περιπτώσει, δυτικό) επιστημολογικό προβληματισμό: Δικαιολογεί, από γνωστική και γνωσιολογική άποψη, η αρχαιογνωσία τον ζωτικό χώρο που θέλει να διεκδικεί σήμερα στο συνωστισμένο πλέον πρόγραμμα σπουδών; Διεκδικούμε τα αρχαία ελληνικά και τα λατινικά ως ιστορικά επιβεβλημένα αλλά, σε τελική ανάλυση, μουσειακά «ιντερμέτζο» ανάμεσα στα καυτά αντικείμενα της πληροφορικής, της βιολογίας, της γενετικής; Ή, αντίθετα, έχουμε διαμορφώσει μια σαφή και εκσυγχρονισμένη πρόταση για την οργανική ένταξή τους στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα ως γνωστικής άσκησης και διανοητικής γυμναστικής χωρίς τις οποίες το όχι και τόσο μακρινό μέλλον θα μπορούσε να αιωρείται ανάμεσα στην ψηφιακή λακωνικότητα και τη ρομποτική αφασία;

Δύσκολα ερωτήματα που δεν σηκώνουν εύκολες και πρόχειρες απαντήσεις. Αλλά, όπως υπαινίχθηκα, τα σχετικά σενάρια που διακινούνται στην εσωτερική μας αγορά δεν ενδιαφέρονται για τα ερωτήματα –απλούστατα, επειδή έχουν έτοιμες τις απαντήσεις. Και τα σενάρια αυτά ανταγωνίζονται συχνά σε κινδυνολογία τις πιο ζοφερές προβλέψεις του παγκόσμιου οικολογικού κινήματος: ζούμε, λέει, σε εποχές σύγχυσης και έκπτωσης των πολιτισμικών αξιών, σε καιρούς γλωσσικής πτώχευσης και διανοητικής, πνευματικής αβελτερίας. Κάπου εδώ, με τη νομοτέλεια φυσικού φαινομένου, θα ακούσετε για οράματα επιστροφής στις αξίες, στις *πανανθρώπινες* (όπως συμβατικά διαφημίζονται, ό,τι κι αν σημαίνει ο όρος) αξίες, του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, με τις οποίες ορισμένοι, χάριν συντομίας υποθέτω, εννοούν τον «Επιτάφιο του Περικλέους» –όταν δεν διεκτραγωδούν τη χαμένη τιμή των τόνων, των πνευμάτων και της υπογεγραμμένης.

Φυσικά, στο παγκοσμιοποιημένο αυτό δράμα της αρχαιογνωστικής και αρχαιολογικής έκπτωσης η Ελλάδα έχει σημαντικό ρόλο, δεδομένου ότι οι φυσικοί της ένοικοι είναι γονιδιακά προνομιούχοι και έχουν αυξημένες υποχρεώσεις απέναντι στην Ιστορία. Η κεντρική τούτη ιδέα πάει κι έρχεται σε άρθρα, σε μεσοσύντικτες ή μεταμεσοσύντικτες τηλεοπτικές κατανύξεις, σε εταιρείες για τη διάσωση της ελληνικής γλώσσας και, ως φαίνεται, και σε πανελλήνιες φιλολογικές συνάξεις. Σε αυτό το επίπεδο απλουστευτικής και απλοϊκής ρητορικής, ο δημόσιος και εκπαιδευτικός λόγος για τη θέση και τη σημασία της αρχαιογνωσίας στο σύγχρονο πολυδαίδαλο πολιτισμικό τοπίο προπαγανδίζει μια ναρκισσιστική, και απληροφόρητη, μυθολογία περί «του μεγάλου, του ωραίου και αληθινού», που *αρχίζει και τελειώνει με την ελληνική αρχαιότητα* –και μάλιστα με μια ελληνική αρχαιότητα οριοθετημένη, κατοχυρωμένη και ιστορικά αποστειρωμένη έτσι που η συνάντησή της με τους «άλλους» να ερμηνεύεται είτε ως καθαρή μαυρόασπρη αντίθεση ανάμεσα στο ελληνικό και το βαρβαρικό είτε ως χρονικό εξελληνισμό των «άλλων» χωρίς υπόλοιπα.

Θα ξέρετε, βέβαια, ότι η ιστορική παρουσία της Ρώμης ερμηνεύτηκε και με τους δύο αυτούς τρόπους. Αρχικά ως το βάρβαρο και πολιτισμικά υστερημένο «άλλο»

σε σχέση με την Ελλάδα, και στη συνέχεια ως ελληνικός κλώνος (μιλάω με τους όρους της σύγχρονης γενετικής) που απλώς συνέβη να μιλάει λατινικά. Όχι, βέβαια, ότι αυτό είναι τελείως ψέμα. Όπως είπε κάποτε και ο Χάρι Κλιν σε άλλα συμφραζόμενα, είναι πολύ πιθανό οι πολύ παλιοί Ρωμαίοι να έτρωγαν ακόμη βελανίδια όταν οι Έλληνες είχαν ήδη χοληστερίνη· και είναι εξίσου ακριβές ότι αργότερα, όταν, όπως το είπε και ο Οράτιος, οι ελληνικές Μούσες κοιτάχτηκαν μεταξύ τους και είπαν «let's go West», κανένας Ρωμαίος χωρίς «Proficiency» στα ελληνικά και μεταπτυχιακά στην Ελλάδα δεν είχε σοβαρές πιθανότητες να γίνει πρωτοκλασάτος πολιτικός, κουλτουριάρης ή γιάπης. Όσοι από μας θήτευσαν στο παλιό γυμνάσιο θα διατηρούν σαφείς αναμνήσεις από αυτήν τη θρυλική αφήγηση-κατήχηση για την ελληνική πολιτισμική κατάκτηση της Ρώμης.

Η συγκριτική αυτή ταξινόμηση της Ρώμης, του πολιτισμού της και της γλώσσας της δεν ήταν απλώς το αποτέλεσμα ενός παμπάλαιου και παραδοσιακού ελληνικού «σνομπισμού» που μας ανεβάζει χρονολογικά μέχρι τις πρώτες πολιτισμικές επαφές του ελληνικού με το ρωμαϊκό στοιχείο· υπήρξε ταυτόχρονα και μέρος μιας ιδεολογικής αφήγησης με ευρωπαϊκές Ρομαντικές καταβολές –αφήγησης που λειτουργεί στη βάση μιας δεσποζουσας διάκρισης ανάμεσα σε *πρωτότυπο* και *παράγωγο*, σε *πρωταρχικό* και *δευτερογενές*. Καταλαβαίνετε ότι ο πρώτος όρος σε καθένα από τα ζεύγη αυτά ταυτίζεται με το ελληνικό και ο δεύτερος με το ρωμαϊκό. Και το πολύ ενδιαφέρον είναι ότι η ιεραρχική και βαθύτατα αξιολογική αυτή διάκριση ενσωματώθηκε με βολική άνεση στην επίσημη ελληνική εκπαιδευτική ιδεολογία εδώ και δύο περίπου αιώνες· και το ακόμη πιο ενδιαφέρον είναι ότι με ποικίλους συνειδητούς ή ανεπίγνωστους τρόπους συνεχίζει να είναι ισχυρή ακόμη και στις μέρες μας, όταν η Ρομαντική αυτή διάκριση έχει ακυρωθεί (ή αποδομηθεί, όπως θα έλεγαν ορισμένοι) εδώ και πολύ καιρό. Στο πλαίσιο αυτό επιβιώνουν ακόμη εύκολες σχηματοποιήσεις που θέλουν τους αστέρες της λατινικής γραμματείας να αποτελούν αντίγραφα ή υστερόγραφα της ελληνικής: για παράδειγμα ο Βιργίλιος είναι απλώς η λατινική μετενσάρκωση του «ορίτζιναλ», που είναι ο Όμηρος· ο Κικέρων είναι ο «ρωμαίος Δημοσθένης», και πάει λέγοντας. Με άλλα λόγια, οι Λατίνοι επιτρέπονταν αλλά μόνο με τη γονική συναίνεση.

Αλλά αυτό είναι η πιο φιλόδοξη εκδοχή του φαινομένου. Γιατί υπάρχει και η άλλη εκδοχή. Πριν από μερικά χρόνια στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης στήθηκε ένας παρατεταμένος καβγάς σχετικά με το πρόγραμμα σπουδών. Τα πρώτα βέλη εκτοξεύθηκαν από τους ανερχόμενους τότε αστέρες των κοινωνικών επιστημών, τους παιδαγωγούς, οι οποίοι αναζητούσαν αγωνιωδώς να εντοπίσουν τα άχρηστα και ενοχλητικά ξερόκλαδα του προγράμματος, και κατέληξαν μετά από ώριμη σκέψη στα λατινικά. Αναλύοντας την εκπαιδευτική του φιλοσοφία, ο πιο πολεμικός από τους αναθεωρητές αυτούς διασάλπιζε, για να δώσω ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, ότι όταν έχεις τον Όμηρο δεν χρειάζεσαι τον Βιργίλιο – μια πολύ λογική και πειστική θέση, εφάμιλλη, υποθέτω, με το «όταν μπορείς να έχεις αυθεντικό Lacoste γιατί να αγοράσεις μιτασιόν από κινέζικο γιουσουρούμ».

Θα μου αντιτείνετε, ίσως, ότι επέλεξα ένα ακραίο κρούσμα απλούστευσης. Μπορεί, αλλά με ανάλογες απλουστεύσεις, έστω και ανομολόγητες, γράφτηκε τα τελευταία χρόνια η μοίρα των λατινικών στη Μέση Εκπαίδευση, και γενικότερα στους εκπαιδευτικούς μας προγραμματισμούς. Το αποτέλεσμα είναι γνωστό: πτώχευση και προοδευτική απαξίωση στο Λύκειο, που επισημοποιείται τώρα και από την εξεταστική φιλοσοφία του ΑΣΕΠ – η οποία, όμως, ειρήσθω εν παρόδω, μοιάζει έτσι κι αλλιώς αλληλεργική στην αρχαιογλωσσία, αφού με πιστοποιητικό αρχαιοελληνικής επάρκειας από το ΑΣΕΠ ούτε τον *Λαμπριάτικο Ψάλτη* του Παπαδιαμάντη είναι βέβαιο ότι μπορείς να διαβάσεις με αξιώσεις.

Αυτό είναι το ένα, και γνωστό, πρόβλημα σχετικά με τα λατινικά –θα το ονόμαζα έτσι απλά: πρόβλημα εκπαιδευτικής ανορεξίας. Το άλλο πρόβλημα είναι ο φορμαλιστικός και παλιομοδίτικος τρόπος με τον οποίο συχνά επιχειρείται η υπεράσπιση των λατινικών. Έχω ακούσει παλιότερα, και πιο πρόσφατα, αυτό το είδος υπεράσπισης: η αφετηρία του είναι ότι η Λατινική Γραμματεία, όπως άλλωστε και η Αρχαία Ελληνική, έχει πλεόνασμα από θάνατα και διαχρονικά δημιουργήματα (θάνατα και διαχρονικά, *βεβαίως, βεβαίως...*), και το βασικό σύνθημα είναι ότι τα λατινικά, παρά τις κακόβουλες φήμες που κυκλοφορούν, δεν πέθαναν ποτέ: Λατινική ζεις, εσύ μας οδηγείς. Απόδειξη; Πολλές λέξεις, λέει, που χρησιμοποιούμε σήμερα είναι λατινικές: τρανό παράδειγμα το κοινόχρηστο «βίντεο» = video (κι αν μάθουμε και την ινδοευρωπαϊκή ρίζα του «κλιπ», ακόμα καλύτερα). Άλλο παράδειγμα τα (γυμναστήρια) *Vis Vitalis* – που πιθανότατα σημαίνει ότι αν ξέρεις τι θα πει η λατινική φράση έχεις μια σφαιρικότερη αντίληψη για το «μπόντι μπλντινγκ». Και μην ξεχνάτε ότι διαθέτουμε τσιγάρα *Rex Ultima*, παγωτά *Algida*, μπανάκι *De facto*, λάδι *Minerva*, χαρτοπετσέτες (ή χαρτομάντηλα, θα σας γελάσω) *Diana*. Και το αλουμινόχαρτο να είναι *Sanitas* –τουτέστιν, πού πας στο σουπερ μάρκετ χωρίς λατινικά; Χρήσιμες ασφαλώς γνώσεις για όποιον συμμετέχει σε τηλεοπτικό παιχνίδι γνώσεων με τον Σπύρο Παπαδόπουλο, αλλά αμφίβολης αποτελεσματικότητας σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση.

Το καθαρά γλωσσικό επιχείρημα υπέρ των λατινικών (και αυτό που μόλις ακούσατε δεν είναι παρά η καρικατούρα του) δεν είναι ούτε αμελητέο ούτε χωρίς τη σημασία του. Ωστόσο, η απλουστευμένη προβολή του, και κυρίως η απομονωμένη χρήση του, είναι αναποτελεσματική και αντιπαραγωγική. Η λατινομάθεια ως απαραίτητη γλωσσική γυμναστική αποτελεί, ιδίως σήμερα, επιχείρημα αμφίβολης δραστηριότητας, και όσοι το χρησιμοποιούν μιλούν ένα ιδίωμα δυσνόητο για τους υπεύθυνους του σύγχρονου παιδαγωγικού-εκπαιδευτικού σχεδιασμού. Και είπα μόλις ότι πρόκειται για αντιπαραγωγικό επιχείρημα ακριβώς επειδή εγείρει υποψίες αναχρονισμού και μουσειακής προσκόλλησης στη φορμαλιστική ρητορική που διέκρινε παλαιότερα παιδαγωγικά καθεστώτα.

Νομίζω ότι η σύγχρονη και ουσιαστική απάντηση στην ανορεξία για την οποία μίλησα είναι η ανάδειξη και κατοχύρωση των λατινικών ως οργανικού μέρους μιας ιστορικά και πολιτισμικά εμπλουτισμένης αρχαιογνωσίας στη Μέση Εκπαίδευση. Χρειαζόμαστε, με άλλα λόγια, μια ρωμαϊκή αρχαιογνωσία που, με όλη την αναπό-

φευκτη αρχαιολογία της, θα συμμετέχει, με τους δικούς της όρους και με όσα δημιουργικά τεχνάσματα μπορεί να επινοήσει, στην παραγωγή ιστορικής νοημοσύνης και αυτοσυνειδησίας –κι αυτό, για τον ομιλούντα, αποτελεί το πιο αξιόσυστατο και αξιοσέβαστο διακύβευμα αυτού που παραδοσιακά ονομάζουμε «ανθρωπιστικές σπουδές». Δεν ξεχνώ ούτε τη γλωσσική ούτε τη λεγόμενη αισθητική διάσταση αυτού του αγωνίσματος· απλούστατα, θεωρώ την αισθητική και γλωσσική εγρήγορση συστατικό και ομοούσιο μέρος της ιστορικής νοημοσύνης και αυτοσυνειδησίας.

Ασφαλώς και δεν περιμένω καθολική συναίνεση σε έναν τέτοιο αναπροσανατολισμό. Για ορισμένους, οι έννοιες της ιστορικής νοημοσύνης και αυτοσυνειδησίας είναι απλώς αδιάφορες. Ωστόσο, οι επιθετικοί τεχνοκράτες και θιασώτες του εκπαιδευτικού πρακτικισμού, και όσοι έχουν αντικαταστήσει τους όρους παιδεία και κουλτούρα με το φετίχ των λεγομένων «skills», δεν κάνουν έτσι κι αλλιώς διακρίσεις ανάμεσα σε Ρώμη και Ελλάδα, και, εν πάση περιπτώσει, παρόλη τη γοητεία και επιρροή που ασκούν σήμερα, δεν είναι αυτοί που αποτελούν το πρόβλημα –τουλάχιστον όχι όσο το ευρύτερο ουμανιστικό σύστημα διατηρεί τα βασικά του δικαιώματα απέναντι στους ριζοσπάστες της εργαλειοποιημένης γνώσης.

Η πιο ύπουλη απειλή θα μπορούσε να προέλθει, νομίζω, μέσα από τις ίδιες τις τάξεις των ανθρωπιστικών και κοινωνικών σπουδών. Πρόκειται για νεο-ανθρωπιστές που θα ήθελαν πολύ να εκθρονίσουν την ελληνορωμαϊκή συζυγία από την κεντρική (κεντρική όχι μόνο ιστορικά αλλά και ερμηνευτικά) θέση της στην ιστορία του δυτικού πολιτισμού. Η πτέρυγα αυτή δείχνει εξαιρετικό και υπερβάλλον ενδιαφέρον για τα τιμαλφή της ιστορικής ευφύιας και αυτοσυνειδησίας, μόνο που το βασικό της πρόγραμμα δεν είναι να προσθέσει νέες προοπτικές και γνώση στα ήδη κεκτημένα μέσα στο πλαίσιο μιας ιστορικής συνέχειας αλλά να δημιουργήσει μια εν πολλοίς τεχνητή κρίση ιστορικής ασυνέχειας και να προσπαθήσει να επιβάλει ένα διαφορετικό είδος ιστορικής νοημοσύνης. Η τακτική αυτού του νεο-ανθρωπιστικού ρεύματος είναι ριζοσπαστικά αναθεωρητική, και ο ευθαρσώς ομολογημένος στόχος της είναι ο λεγόμενος «κανόνας», με άλλα λόγια, το κατεστημένο των κλασικών, με την ευρύτερη σημασία του όρου, κειμένων, από τον Όμηρο μέχρι τις διασημότητες των νεότερων λογοτεχνιών. Δεν πρόκειται, όπως υπαινίχθηκα προηγουμένως, για αναθεώρηση που αποσκοπεί στην επαύξηση του «κανόνα» αλλά για εικονοκλαστική και αντικονφορμιστική υποβάθμιση των κλασικών συγγραφέων, οι οποίοι λίγο πολύ θεωρούνται υπεύθυνοι για όλα τα «πλημμελήματα» και «κακουργήματα» της δυτικής κουλτούρας, από τον ιμπεριαλισμό, τον ελιτισμό και τη φαλλοκρατία μέχρι την αποικιοκρατία, τον ευρωκεντρισμό και τον ρατσισμό. Αν, όπως μερικούς αιώνες τώρα, οι παραδοσιακοί ουμανιστές αναζητούν την αρχή των πάντων στον κλασικό ελληνορωμαϊκό πολιτισμό, ξαφνικά βλέπουν το αξιολογικό και ιστορικό αυτό μοντέλο να αντιστρέφεται: όλοι οι κλασικοί συγγραφείς είναι ένοχοι, αλλά οι πιο κλασικοί απ' όλους, οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι, είναι ακόμη πιο ένοχοι. Η αποδόμηση του «κανόνα» υπηρετεί μια ιδεολογική ατζέντα, και η διαβόητη πολιτική ορθότητα είναι ένα μόνο από τα άρθρα πίστεως μέσα στην ατζέντα αυτή.

Ορισμένοι θα θυμήθηκαν καθώς μιλούσα τώρα τη *Μαύρη Αθηνά*, και πολύ καλά έκαναν. Και άλλοι μπορεί να σκέφτηκαν ότι όλα αυτά ακούγονται πολύ «αμερικάνικα» για να μας αφορούν πραγματικά και άμεσα. Προσωπικά δεν θα ήμουν τόσο σίγουρος. Γιατί η μετανεωτερικής καταγωγής ανάγνωση των γραμματειακών κειμένων ως ανταγωνιστικών αφηγήσεων που «κατασκευάζουν» η καθεμιά ισότιμα τη δική της αλήθεια είναι σήμερα ένα κοινόχρηστο και ευρέως σεβαστό δόγμα· γιατί οι αξιολογικές ιεραρχήσεις (που πιθανότατα θα ανεκήρυσσαν τα ομηρικά έπη πιο άρτια από την προφορική επική παράδοση των μαύρων της Δυτικής Αφρικής) αποφεύγονται από όλο και περισσότερους όπως το λιβάνι αποφεύγεται από τον διάβολο· και γιατί η αποκαθίλωση των πολιτισμικών εικονισμάτων που μέχρι πρόσφατα λάτρευε η Δύση ασκείται με πολλούς τρόπους, μερικοί από τους οποίους δεν είναι και τόσο άμεσα ορατοί διά γυμνού οφθαλμού. Και φυσικά δεν πρόκειται απλώς για ενδο-ακαδημαϊκούς καβγάδες που αρχίζουν και τελειώνουν μέσα στα σπουδαστήρια και τις βιβλιοθήκες. Αυτό το νέο είδος ιστορικής και πολιτισμικής νοημοσύνης μεταφράζεται και σε πολιτική ιδεολογία και σε πολιτική πράξη. Για του λόγου το αληθές, θυμηθείτε το πρόσφατο χρονικό των ορισμών που δόθηκαν στην ευρωπαϊκή ιδέα. Πότε και πού αρχίζει ιστορικά η Ευρώπη; Τι συνιστά την Ευρώπη; *Η ελληνορωμαϊκή συζυγία και ο χριστιανισμός είναι, λέει, παλιά μοντέλα· καλύτερα να αρχίσουμε από τον Καρλομάγνο –ναι, αλλά κι αυτός πολύ μακριά μάς πάει.* Εκεί από το γραφειοκρατικό και γεωμετρικό κέντρο των Βρυξελλών η ιστορική ορατότητα είναι συνάρτηση πολύ πιο πρακτικών παραμέτρων. Και η νέα ιστορική νοημοσύνη φιλοδοξεί να είναι νοημοσύνη χωρίς περιττό ιστορικό απόβαρο: *η Ελλάδα, η Ρώμη, ο χριστιανισμός είναι απόβαρο· δεν αποκλείεται η πραγματική Ευρώπη να αρχίζει με τον Διαφωτισμό.* Αλλά ακριβώς για τον ίδιο λόγο, και με την ίδια λογική, δεν αποκλείεται στην επόμενη δεκαετία η αρχή της και η ιστορία της να συμπέσει με την εγκατάσταση του πρώτου Πακιστανού πρωθυπουργού στο No 10 της Downing Street.

Είναι μια στάση κι αυτή νιώθεται· και μάλιστα, αν θέλετε μια μικρή εκμυστήρευση, κάποτε αυτήν την ιστορική «δίαιτα» τη βρίσκω σχεδόν υγιεινή και ανακουφιστική· άλλοτε, πάλι, νομίζω ότι μπορώ να νιώσω μεγάλη συμπάθεια για το είδος εκείνο της μεταμοντέρνας αποδόμησης που μας αποτρέπει από το να αποκοιμηθούμε μακάριοι και αθώοι πάνω σε παλιές και αναχρονιστικές βεβαιότητες· και ποιος ξέρει, λέω σε κάποιες στιγμές, μπορεί κι εσύ, αν το καλομελετήσεις, να αποκηρύξεις το ευρωκεντρικό και δυτικοκεντρικό παρελθόν σου, να αφήσεις τον Όμηρο και τον Βιργίλιο διά παντός στο ράφι και να γίνεις καταλυτικός κοινωνός της μαγείας των προφορικών επών της Σενεγάλης και των Ζουλού.

Το ζήτημα είναι ότι, είτε μου το επιφυλάσσει αυτό η ειμαρμένη είτε όχι, έχω την υποχρέωση να ξέρω ότι γύρω μου μαίνεται, έστω και υπόκωφα, μια Μάχη Βιβλίων που αφορά την ταυτότητά μου ως ιστορικού υποκειμένου, την ίδια την ιστορικότητά μου· που σημαίνει ότι αφορά κατ' άμεση επέκταση την επιστημολογία μου, δηλ. τους τρόπους που επιλέγω για να γνωρίσω, να κατανοήσω τις υλικές και πνευματικές παραμέτρους που καθορίζουν την ιστορικότητά μου. Και επειδή, παρά τα όσα λένε οι με-

τανεωτεरिकοί «γκουρού», τα ιστορικά υποκείμενα συγκροτούνται *μόνο εν μέρει* κατά το δοκούν, και η ιστορικότητά μου είναι *κατά το άλλο μέρος της δεδομένη* (γεννήθηκα Έλληνας, όπως θα έλεγε και ο κ. Νίκος Αλιάγας), θα ήταν, λέω, σοφό εκ μέρους μου, και εφόσον με ενδιαφέρει, να ξέρω σε ιστορικό και πολιτισμικό βάθος τις παραμέτρους που με διαμόρφωσαν ως ιστορικό υποκείμενο –είτε για να υπερασπιστώ την ταυτότητά μου είτε, ακόμη, και για να την απαρνηθώ.

Και επειδή μοιάζει τώρα να κινούμαι εκτός θέματος, είναι ώρα κάποια να μου φωνάξει από κάτω: Και πού «κολλάνε» τα λατινικά και η Ρώμη σε όλα αυτά; – μια απορία η οποία, με τους όρους που επέλεξα, θα μπορούσε να διατυπωθεί και ως εξής: Τι σημασία έχει η Ρώμη και τα λατινικά για τον αυτοκαθορισμό σου ως ιστορικού υποκειμένου και γι' αυτό που ονόμασες ιστορική νοημοσύνη; Ή, σε πιο πρακτική και τοπική εκδοχή, τι προσφέρουν τα λατινικά και η Ρώμη στην παιδεία του σύγχρονου ελληνισμού;

Η αρχική μου αντίδραση θα είναι κάπως λοξή. Αν μιλάμε για ιστορική νοημοσύνη και αυτογνωσία, πολύ υποπτεύομαι, και άλλο τόσο φοβούμαι, ότι η παραδοσιακή και παντοιοτρόπως ανακυκλούμενη ρητορική μας πάσχει από μια απλουστευτική δυαδικότητα. Το δυαδικό σχήμα είναι η Ελλάδα (κατά πάγια προτίμηση η κλασική) από τη μια μεριά, και ο δυτικός πολιτισμός, από την άλλη: ιστορικοί μεσάζοντες, διαμεσολαβητές, ενδιάμεσες αποχρώσεις, η ιστορία της πρόσληψης του ελληνικού πολιτισμικού παραδείγματος, οι ιστορικές μεταλλάξεις και διασκευές της ελληνικής κουλτούρας κατά τη μετακένωσή της –όλα αυτά μοιάζει να εξαιρούνται από τη διδακτέα ή την εξεταστέα ύλη ή, εν πάση περιπτώσει, δεν αφήνουν ίζημα στο ιστορικό και πολιτισμικό «ρεζουμέ» που αποκομίζουν, όταν αποκομίζουν, γενιές ελληνοπαίδων από το Γυμνάσιο και το Λύκειο.

Ακριβώς επειδή είναι ιστορικά λειψό και νεφελώδες, το δυαδικό αυτό σχήμα βρίσκεται σε αγαστή συνεργασία με άλλα συστατικά του συλλογικού φαντασιακού μας, και κυρίως με τα συστατικά εκείνα που αποτελούν το βασικό διαιτολόγιο των «ανιδέλφων» και των «ελληναράδων». Τα συμπτώματα του σχετικού συνδρόμου είναι πολλά, και ίσως το πιο εμπορικό από αυτά να είναι η λεξικογραφική εκείνη βιοτεχνία που λίγο πολύ κάνει την ελληνική γλώσσα το μοναδικό ταμείο από το οποίο οι νεότερες ευρωπαϊκές γλώσσες εκταμιεύουν (ή ληλατούν) λεξιλογικούς θησαυρούς. Όπως θα ξέρετε, στην πιο υστερική της προέκταση, αυτή η βιοτεχνία θέλει την ελληνική «μητέρα όλων των γλωσσών», όπως ακράδαντα πιστεύει και ο υπερέλληνας κ. Πορτοκάλος στο *Γάμος ανά Ελληνικά*. Θα ξέρετε, επίσης, ότι ο διανοητικός επαρχιωτισμός είναι περιεργο σύνδρομο επειδή συνοδεύεται συνήθως από ψυχολογική υπερανάπληρωση, η οποία με τη σειρά της αποφέρει διάφορες εκδοχές ψευδαισθησιακής ανωτερότητας –οι οποίες, με τη δική τους σειρά, τεκμηριώνουν έλλειψη ιστορικής νοημοσύνης και αυτογνωσίας. Έχω την εντύπωση –και εδώ ίσως αρχίσω να ακούγομαι λίγο Ρομαντικός και ανεδαφικός– ότι μια ουσιαστική ρωμαϊκή αρχαιογνωσία ως διδασκόμενο αντικείμενο στη Μέση εκπαιδευτική βαθμίδα θα μπορούσε να δημιουργήσει προϋποθέσεις καλύτερης ισορροπίας.

Θα έλεγα μάλιστα –για να γίνω τώρα και προκλητικός– ότι μια ουσιαστική ρωμαϊκή αρχαιογνωσία θα έπρεπε να αφήσει να διαφανεί και κάτι από την πικρή και απωθμένη αλήθεια των πραγμάτων: ότι, δηλαδή, θέλουμε δεν θέλουμε, η άμεση ιστορική μήτρα της ευρωπαϊκής ταυτότητας είναι η Ρώμη, και η γλώσσα της, τα λατινικά, μέχρι χθες σχεδόν ενσωμάτωναν την *auctoritas*, εγκόσμια και μεταφυσική, της ιθύνουσας ευρωπαϊκής τάξης. Να το ξαναπώ αυτό λίγο διαφορετικά, γιατί έχει σημασία: ναι, η Ρώμη είναι η προκείμενη ιστορία της Ευρώπης και η Ελλάδα, σε σύγκριση με αυτήν την ιστορική απτότητα, είναι ο γενέθλιος πολιτισμικός μύθος της Ευρώπης. Το «είμαστε όλοι Έλληνες» του Σέλλει είναι μια έσχατη, και εν μέρει Ρομαντική, αναγωγή στον ιδρυτικό μύθο της ευρωπαϊκής διανόησης και αισθητικής· αλλά, από την άλλη πλευρά, και οι πιο αποφασισμένοι φιλέλληνες, όταν σκέφτονται με όρους ιστορικού πραγματισμού, ξέρουν καλά από πού κρατάει η σκούφια τους.

Και εδώ επιβάλλεται μια διευκρίνιση, η οποία αφορά και τον τίτλο της αποψινής ομιλίας. Τα κλασικά λατινικά δεν αποτέλεσαν ποτέ το κοινό γλωσσικό όργανο των εθνοτικών ομάδων της Ευρώπης· η χρήση τους, όμως, σε συγκεκριμένες και εξειδικευμένες περιστάσεις, από τους κοινωνικά ισχυρούς και πολιτισμικά σημαίνοντες τα ανέδειξε σε συνεκδοχικό γνώρισμα μιας πολιτισμικής τάξης πραγμάτων στην οποία, σε διαφορετικούς βαθμούς, συμμετείχαν ακόμη και αυτοί που δεν διέθεταν πιστοποιητικό λατινομάθειας –η μεγάλη πλειονότητα δηλαδή. Η ιστορία της Ρώμης και των λατινικών στη Δύση είναι η ιστορία ενός πανίσχυρου συμβολισμού που συγκροτούσε συνεκτικό πολιτισμικό ήθος. Οι λατινικές φράσεις σε θυρεούς, δημόσια κτίρια, οργανισμούς και ποικίλα κλαμπ συνιστούν ακόμη και σήμερα ένα είδος συμβολικής στίξης που οριοθετεί το δυτικό πολιτισμικό *imperium*. Η ιστορική αυτή πρακτική έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για ορισμένα από τα ζητήματα που έθιξα προηγουμένως. (Εύλογα, στον ελλαδικό χώρο η αντίστοιχη πρακτική είναι ελληνοπρεπής, αλλά το ίδιο εύλογα, όποτε κατ' εξαίρεση εμφανίζεται λατινικό απόφθεγμα ή απόσπασμα, κυρίως στις εφημερίδες, ο γνωστός δαίμων του τυπογραφείου στήνει τρελό χορό με τον δαίμονα της ημιμάθειας. Τα λάθη είναι πάντα δηλωτικά, αλλά στην περίπτωση αυτή το λάθος είναι και συμβολικό. Τουτέστιν, αν ανήκαμε στη Δύση περισσότερο από ό,τι πράγματι ανήκουμε, τα λάθη θα ήταν σπάνια και μόνο τυπογραφικά.)

Μόνο αν κατανοήσει κανείς τη συνεκδοχική και συμβολική εμβέλεια των λατινικών αναφορών θα μπορούσε να συναινέσει στην κάπως σχηματική και υπερβάλλουσα εκτίμηση του E. R. Curtius ότι όποιος δεν γνωρίζει το πρώτο ποίημα από τη βουκολική συλλογή του Βιργιλίου αγνοεί ένα μεγάλο μέρος του πολιτισμού της Δύσης. Στο ίδιο επίπεδο συμβολισμού θα σας ενδιέφερε ίσως να πληροφορηθείτε ότι νεοελληνική απόδοση αυτού του ποιήματος, ή της συλλογής των *Εκλογών*, στα νέα ελληνικά, αν δεν κάνω σοβαρό λάθος, ελλείπει. Θα μπορούσα να εξαντλήσω ως τη δύση τους τρεις ηλιόλουστες κρητικές μέρες, αραδιάζοντας παρόμοιο ανεκδοτολογικό υλικό, αλλά είναι καλύτερα να θυμίσω τι είπε ο Νίτσε όταν ήταν στη Βασιλεία, σχετικά άγνωστος ακόμη κλασικός φιλόλογος: δεν μπορείς να καταλάβεις ούτε την κλασική παιδεία ούτε την ιστορία, αν δεν κατανοείς την αξία και τη δύναμη του συμβολικού.

Το χρονικό και η ερμηνευτική αξία του λατινικού συμβολισμού είναι κεφάλαιο κρίσιμο για τα ατομικά και συλλογικά υποκείμενα που ορίζουν την ιστορική τους ταυτότητα με δυτικού τύπου εμφάσεις ή, αν θέλετε, προκαταλήψεις. Το πρώτο, λοιπόν, μάλλον ολιγαρκές αλλά νομίζω ουσιαστικό, μαντάτο που έχω απόψε είναι ότι ακόμη και αν δεν ξέρουμε τα λατινικά είναι ουσιώδες να μάθουμε όσο γίνεται σε μεγαλύτερο βάθος και χωρίς ελληνοκεντρικές αγκυλώσεις τι σημαίνουν τα λατινικά. Και αυτό είναι ένα από τα desiderata της σχολικής μας αρχαιογνωσίας.

Πριν από μερικές μέρες, και με αφορμή ένα μεγάλο άρθρο που δημοσιεύτηκε στο *Times Literary Supplement* της 23^{ης} Σεπτεμβρίου του 2005, σκέφτηκα να πειραματιστώ με μια ομάδα φοιτητών του 7^{ου} κυρίως εξαμήνου σπουδών. *Πριν από μερικούς μήνες, προλόγισα, Γάλλοι και Ολλανδοί σε αντίστοιχα δημοσηφίσματα απέρριψαν το σχέδιο συντάγματος για την Ενωμένη Ευρώπη. Ένας ευρωπαίος διανοούμενος, συνέχισα, τοποθέτησε την ιστορική και πολιτική αυτή άρνηση στη συμβολική προοπτική μιας μεγάλης και διάσημης μυθοπλαστικής επικής αφήγησης από τον χώρο της ελληνικής και ρωμαϊκής γραμματείας: σύμφωνα με την αφήγηση αυτή, μια ομάδα ανθρώπων έχει σαφή εντολή από το Πεπρωμένο να θεμελιώσει ένα είδος ευρωπαϊκού imperium· ο δρόμος προς τον στόχο είναι μακρύς και δύσκολος, και ορισμένοι νιώθουν καθ' οδόν να τους εγκαταλείπει η δύναμη και η θέληση να συνεχίσουν, και επιλέγουν να περιοριστούν στα κεκτημένα. Σε ποιο επεισόδιο τίνος έργου κάνει αναφορά ο συντάκτης του άρθρου;*

Όπως θα γνωρίζετε από δική σας πείρα, τα ελληνικά φοιτητικά ακροατήρια ακολουθούν σε τέτοιες περιπτώσεις ένα τελετουργικό εκκωφαντικής σιγής την οποία διαδέχεται βαθμηδόν μία περίοδος αμετάβατων ψιθυρισμών με απορηματικό-διστακτικό επιτονισμό, και, τέλος, αν επιμείνεις και είσαι τυχερός, κάποιες λακωνικές και αποσπασματικές εικασίες. Επέμεινα, αλλά δεν ήμουν τυχερός και δεν άκουσα καμιά ολοκληρωμένη εικασία, και πάντως τίποτε προς τη σωστή κατεύθυνση. *Ο σύγχρονος ευρωπαίος διανοούμενος, επιλόγισα, γράφει με τη βεβαιότητα ότι ένα μέρος των αναγνωστών του (που ασφαλώς δεν είναι φιλόλογοι) θα ανακαλέσει στη μνήμη το 5^ο βιβλίο της βιργιλιανής Αινειάδας και τα δρώμενα εν Σικελία· και ότι ένα άλλο μέρος, παρόλο που δεν ξέρει λατινικά και πιθανότατα δεν διάβασε ποτέ Αινειάδα, θα διαθέτει έτοιμες υποδοχές για το παράλληλο που προτείνει στο άρθρο του και για τη συμβολική διαθεσιμότητα της επικής αφήγησης του Βιργιλίου –«Πατέρα της Ευρώπης», σύμφωνα με κάποιους παλιούς ουμανιστές– και πριν η γραφειοκρατία των Βρυξελλών που λέγαμε αναλάβει να χαράξει εκ νέου τα όρια της ευρωπαϊκής ιστορικότητας. Χαρακτήρισα την αποτυχία του τεστ συμβολική. Κανείς δεν έφερε αντίρρηση –αλλά, όπως είπα, αυτό πρέπει να ανήκε στο τελετουργικό της σιωπής και όχι σε πεφωτισμένη συναίνεση. Μια καλή ρωμαϊκή αρχαιογνωσία θα είχε, ανάμεσα σε άλλα, να μας πει ότι σαν τη νίκη, η Ευρώπη έχει πολλούς Πατέρες, και πολλοί από αυτούς είναι Ρωμαίοι. Και αυτό που προκλητικά θα έλεγα είναι ότι δεν θα μας έκανε κακό, σε μια κρίσιμη μαθησιακή φάση, να κατανοήσουμε ότι για συγκεκριμένους ιστορικούς λόγους οι περισσότεροι από τους Πατέρες αυτούς είναι Ρωμαίοι. Είναι ζήτημα διαθεσιμότητας*

απέναντι στην ανιδιοτελή γνώση και προϋπόθεση «ακομπλεξάριστης» αυτογνωσίας.

Είναι, ίσως, και ο μόνος τρόπος να προληφθεί και ο επαρχιωτικός ελληνοκεντρισμός που στρεβλώνει κατά τα άλλα ικανούς και άξιους δασκάλους. Τέτοιος μπορεί να ήταν ο φιλόλογος που με πλησίασε πριν από τρία, αν θυμάμαι καλά, χρόνια, στην Αθήνα, σε κάποιο φιλολογικό συνέδριο. Είχε αυξημένες παιδαγωγικές ευθύνες και χαρτοφυλάκιο, και αφού μου εξήγησε ότι η πρωτοκαθεδρία της ελληνικής γραμματείας και γλώσσας είναι διαχρονικά εγγυημένη, *ακόμη και από τον Μαρξ*, θεώρησε ότι η ανακοίνωση που είχα κάνει θα ήταν πιο κατάλληλη για ιταλικό παρά για ελληνικό ακροατήριο (το κρίμα μου ήταν ότι είχα τονίσει υπερβολικά την ισοτιμία ελληνικής και λατινικής γραμματείας). Κρίνοντας εξ ιδίων τα αλλότρια, ο συνάδελφος απέδιδε στους Ιταλούς την ίδια ανορεξία για τα ελληνικά που ο ίδιος ως Έλληνας θεωρούσε ιστορικά και εκπαιδευτικά επιβεβλημένο να δείχνει για τα λατινικά. Όπως θα ξέρετε, έκανε λάθος. Γιατί καμιά νεολατινική κουλτούρα, για να μην πούμε τίποτε για τους Τεύτονες και τους Σάξονες, δεν μπερδεύει το αρχαιογνωστικό της καθηκοντολόγιο με την ανάκρουση του εθνικού ύμνου – τουλάχιστον όχι κατά κανόνα, και όχι με τον τρόπο που ξέρουμε από τη ντόπια πρακτική.

Αυτό το μπερδεμα κάνει λειψή και μονόπλευρη την αρχαιογνωσία μας. Και μάλλον αυτό το μπερδεμα εξηγεί σε μεγάλο βαθμό το γεγονός ότι ποτέ κανένας σοφός εκπαιδευτικός ταγός ή παιδαγωγός ή μεγαλοσύμβουλος του Υπουργείου Παιδείας δεν υποψιάστηκε τη συμβολική σημασία της υποβάθμισης των λατινικών. Θα έχετε ακούσει φαντάζομαι ότι γίνεται μια αξιουσύστατη προσπάθεια να απαλλαγούν τα μαθητικά βιβλία της Ιστορίας από αδρανή στερεότυπα και μονότροπες εκτιμήσεις που διαιωνίζουν καχυποψία και αρνητική φόρτιση για τους εξ Ανατολών γείτονες. Θαυμάσια! Αλλά εκτός από τα άμεσης απόδοσης μέτρα και τη νόμιμη χρησιμοθηρία, γιατί παραμελούμε τη διαχείριση των συμβολικών κεφαλαίων που αυξάνουν την ιστορική μας εγρήγορση και οξύνουν σε τελική ανάλυση τα ανακλαστικά μας ως πολιτών ενός ευρύτερου πολιτικού και πολιτισμικού σχηματισμού;

Ας υποθέσουμε, ωστόσο, ότι η διαχείριση συμβόλων και συμβολικών κεφαλαίων δεν περιλαμβάνεται στην επείγουσα ατζέντα των σχεδιαστών εκπαιδευτικής πολιτικής. Μήπως υπάρχει πιο απτός, άμεσα κατανοητός, λιγότερο θεωρητικός τρόπος για να μιλήσει κανείς για τη σημασία των λατινικών και της ιστορικής παρουσίας της Ρώμης; Μήπως, ας πούμε, θα έπρεπε να υπενθυμίσει κανείς ότι το ελληνικό πολιτισμικό παράδειγμα δεν έφτασε αυτοούσιο και ετοιμοπαράδοτο στη Δύση, αλλά το σχετικό προϊόν, πριν παραδοθεί, εκτελωνίστηκε στη Ρώμη; Μήπως ξεχνάμε ότι η ιστορία της επίδρασης της ελληνικής κουλτούρας είναι σε μέγιστο βαθμό η ιστορία της πρόσληψής της από τη Ρώμη; Και μήπως, αν το κατανοήσουμε αυτό, έχουμε καλύτερες πιθανότητες να τοποθετήσουμε σε πιο σωστή προοπτική τη διαδικασία της πολιτισμικής ανατροφοδότησης που διαμόρφωσε τελικά και τους τρόπους με τους οποίους η νεότερη Ελλάδα κατασκευάζει την αυτο-εικόνα της;

Αραδιάζω ρητορικά ερωτήματα, και μπορώ να τα πολλαπλασιάσω. Και δεν θα ήταν τονωτικό της ιστορικής μας ευφύιας να διαπιστώσουμε, μέσα από τη μελέτη τέτοιων ζητημάτων, τι είναι αυτό που κάνει τη Ρώμη όχι προέκταση του ελληνικού πολιτισμού αλλά μια νέα ιδιάζουσα σύνθεση που με τη σειρά της δημιουργεί τις προϋποθέσεις της νεότερης και νεωτερικής Ευρώπης; Ή, για να το πω και λίγο διαφορετικά, δεν έχει άραγε σημασία να διαπιστώσουμε πόσο πιο κοντά βρίσκονται οι πολιτικές, ιδεολογικές και πνευματικές-διανοητικές δομές της Ρώμης στη φαινομενολογία της νεωτερικότητας;

Αν, για παράδειγμα, θέλετε να δείτε μακροσκοπικά και σε βαθιά ιστορική προοπτική την επεκτατική, ιμπεριαλιστική ροπή που είναι εγγενής στην πολιτική μιας υπερδύναμης, ναι, καλό θα είναι να αρχίσετε από όσα μεστά και σοφά είπε ο Θουκυδίδης· αλλά το κλασικό παράδειγμα, ο κλασικός τόπος σε σύγχρονες πραγματείες πολιτικής φιλοσοφίας και γεωπολιτικής ανάλυσης δεν είναι, όπως ξέρετε, η αθηναϊκή δημοκρατία αλλά η Ρώμη. Και αν θέλετε να δείτε πώς η ιδεολογία του *imperium* μπορεί να γίνει μυθιστορία που δημιουργεί με τη σειρά της νέες ιστορικές αναγνώσεις (εν μέρει και πραγματώσεις) της επεκτατικής ιδεολογίας, δεν έχετε άλλη επιλογή παρά να αρχίσετε από την *Αινειάδα* του Βιργιλίου –και αυτό ακριβώς συμβαίνει στο άρθρο του *Times Literary Supplement* για το οποίο μίλησα προηγουμένως.

Αλλά για να μη λέτε ότι προτιμώ τον πόλεμο από τον έρωτα, θα σας παραπέμψω ευχαρίστως στους λατίνους εραστές. Γιατί, βέβαια, καλός είναι και ο οργανικός Αρχίλοχος και ο γεροντομερακλής ο Ανακρέων, αλλά, αν η ψυχή σας τραβάει μοντέρνο «λαβ στόρι» και «καπούρα» υψηλής τάξεως, στον Κάτουλλο θα πάτε· αν θέλετε αίμα, σεξ και δάκρυα και ρομαντικές νευρώσεις, τον Προπέρτιο θα ανοίξετε· κι αν προτιμάτε, που είναι και το πιθανότερο, «λάιφ στάιλ» και θέματα «σος» για να περάσετε το ερωτικό τεστ, τον Οβίδιο θα ρωτήσετε· και αν, πάλι, λαχταρήσετε γκουρού και πνευματικό για να δραπετεύσετε από τα διαπλεκόμενα της πολιτικής και του σεξ, δεν θα μελετήσετε την ίδια τη φιλοσοφία του Επίκουρου (που διαβάζεται τόσο ευχάριστα όσο και οι φαρμακευτικές συνταγές) αλλά στον Λουκρήτιο θα προσφύγετε, τον τρελαμένο εκείνον Διαφωτιστή που αν τον είχε στην ψυχαναλυτική κλίνη ο Ίρβιν Γιάλομ θα έγραφε το πιο μπεστ σέλερ από τα μπεστ σέλερ που έγραψε.

Αλλά η λατινική γραμματεία δεν χρειάζεται ούτε «προμόσιον» ούτε διαφημιστικά «σοποτάκια», και δεν είναι αυτό το θέμα μου. Για μια χούφτα σύμβολα σας μίλησα –σύμβολα που αν βρουν τη θέση που τους πρέπει στον παιδαγωγικό μας προγραμματισμό έχουν να μας πουν μια μεγάλη και σημαίνουσα ιστορία για το ποιο είμαστε και πώς φτάσαμε εδώ που είμαστε. Το ζήτημα, για να επιστρέψω στον Νίτσε, είναι να είμαστε διαθέσιμοι απέναντι στα σύμβολα. Δεν είναι εύκολο, ίσως επειδή δεν μοιάζει να είναι αρκετά πρακτικό –αλλά είμαι απόψε εδώ και λέω αυτά που λέω επειδή πιστεύω ότι είναι αναγκαίο, κυρίως σε εποχές όπου η ραγδαία και αναλώσιμη πληροφορία ποζάρει ως ένα είδος αυταξίας και αυτονομείται από την τελεολογία της γνώσης, όπως την ορίζουν τα παραδοσιακότερα μοντέλα παιδείας. Δεν ανήκω στους νεωρωτικούς της απαισιοδοξίας, και δεν έχω καμιά αμφιβολία ότι ορισμένοι από τους

επικήδειους που ακούγονται μαρτυρούν πολύ περισσότερα για τις ανασφάλειες των παλαιών παρά για την παρακμή των νεοτέρων. Από την άλλη μεριά, η Διαφωτιστικού τύπου αισιοδοξία ότι όλα βαίνουν καλώς σε μια γραμμική ευθεία ακατάσχετης πρόοδου μοιάζει συχνά να προσκρούει στη μαρτυρία της πραγματικότητας. Και είναι, θαρρώ, πραγματικότητα ότι ως δάσκαλοι αντιμετωπίζουμε όλο και πιο τρανά τα σημάδια μιας διπλής υποχώρησης: υποχωρεί το εύρος και το βάθος της ιστορικής συνείδησης, και, συνεπώς, της ιστορικής νοημοσύνης. Μειώνεται, όπως θα το έλεγε και ο Έλιοτ, η αίσθηση της παρελθοντικότητας του παρόντος και της παροντικότητας του παρελθόντος. Και είναι παραπροϊόν αυτής της επιπεδοποίησης η δυσκολία να κατανοήσουμε και να διαχειριστούμε με εκσυγχρονισμένες μεθόδους τη συμβολική δυναμική κεφαλαίων που δεν έχουν άμεσα αναγνωρίσιμη πρακτική αξία ή, για να χρησιμοποιήσω έναν πιο κυνικό αλλά απόλυτα ακριβή όρο, κεφαλαίων που δεν έχουν άμεση ανταλλαξιμότητα.

Τοποθετημένα σε αυτήν την προοπτική, όσα είπα περί Ρώμης και λατινικών θα μπορούσαν να εκληφθούν ως συνεκδοχική αναφορά σε ένα ευρύτερο και, ελπίζω, ενδιαφέρον για όλους όσους μου έκαναν την τιμή να βρίσκονται εδώ απόψε, ζήτημα. Έχω λοιπόν για όλους σας θερμές ευχαριστίες –και μιαν υπόσχεση: αν τελικά τα λατινικά και η Ρώμη αποδειχθούν πιο βιώσιμα από την Καρέτα–Καρέτα, θα ξανάρθω στην Κρήτη (με δικά μου έξοδα κύριε Διευθυντά) για να ανοίξουμε εκείνες τις σαμπάνιες.

Θεόδωρος Παπαγγελής

Τμήμα Φιλολογίας

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

541 24 Θεσσαλονίκη

e-mail: tdpapang@otenet.gr